

• حکمت ایرانی در معماری اسلامی
از آغاز تا پایان عصر صفوی

فرزانه فرشیدنیک

www.ketab.ir

سرشناسه	فرشیدنیک، فرزانه
عنوان و نام پدیدآور	حکمت ایرانی در معماری اسلامی (از آغاز تا پایان عصر صفوی) / فرزانه فرشیدنیک.
مشخصات نشر	تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۲۱۲ ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۲۳۸-۰
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
موضوع	معماری صفوی -- ایران
موضوع	Architecture, Safavid -- Iran
موضوع	معماری صفوی -- ایران -- اصفهان
موضوع	Architecture, Safavid -- Iran -- Esfahan
موضوع	معماری اسلامی -- ایران
موضوع	Islamic architecture -- Iran
موضوع	معماری اسلامی -- ایران -- اصفهان
موضوع	Islamic architecture -- Iran -- Esfahan
شناسه افزوده	پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
شناسه افزوده	Institute for Research of Culture, Art and Communication
رده بندی کنگره	NA۱۴۸۳
رده بندی دیویی	۷۲۰/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۵۷۹۰۶۹۹

پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
دانشگاه تهران

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
عنوان: حکمت ایرانی در معماری اسلامی (از آغاز تا پایان عصر صفوی)
نویسنده: فرزانه فرشیدنیک (استادیار پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات)
ویراستار: محمد آرتا
طرح جلد: فاطیما وفا
صفحه‌آرایی: حسین آذری
نوبت چاپ: اول - تابستان ۱۳۹۸
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
قیمت: ۲۵۰۰۰۰ ریال
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۲۳۸-۰

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.
در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی عصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
صندوق پستی: ۶۲۷۴- ۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳. دورنگار: ۸۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ricac.ac.ir

فهرست مطالب

۱.....	سخن ناشر
۳.....	مقدمه مؤلف
۷.....	پیشگفتار

فصل اول: بازتاب حکمت اسلام در ایران تا عصر صفوی

۱۹.....	مقدمه
۲۰.....	اندیشه ایرانی پیش از اسلام
۲۱.....	اندیشه در سده‌های نخستین و نهضت ترجمه
۲۱.....	معتزله
۲۲.....	معماری سده‌های نخست
۲۶.....	سده‌های دوم تا چهارم هجری قمری
۲۷.....	فلسفه مشاء و ظهور خردگرایی در اسلام
۳۸.....	جمع‌بندی
۳۹.....	معماری سده‌های سوم و چهارم هجری
۴۷.....	مسجد جامع نایین
۴۹.....	مسجد جورجیر
۵۰.....	شهرسازی در قرون سوم و چهارم
۵۱.....	بازتاب اندیشه در معماری و شهرسازی سده‌های سوم و چهارم
۵۵.....	سده‌های پنجم و ششم هجری قمری

۵۶.....	فلسفه در سده‌های پنجم و ششم: واکنش در برابر خردگرایی
۵۷.....	آیین اشعری
۵۸.....	تصوف
۶۴.....	معماری سده‌های پنجم و ششم
۷۴.....	تزئینات معماری در قرون پنجم و ششم
۷۵.....	شهرسازی سده‌های چهارم تا ششم
۷۶.....	بازتاب اندیشه در معماری در قرون پنجم و ششم
۸۰.....	راه‌شدن فلسفه مشائی به غرب و زمینه‌سازی اشراق و عرفان در شرق
۸۱.....	ظهور اشراق و عرفان
۸۶.....	فلسفه در دوران مغول
۸۹.....	از غوسی تا مکتب اصفهان: «مکتب شیراز»
۹۶.....	جمع‌بندی
۹۷.....	معماری سده‌های هفتم تا دهم هجری (ایلخانان و تیموریان)
۱۰۰.....	معماری در درهٔ تبریز
۱۰۳.....	ویژگی‌های تزئینی معماری مغول
۱۰۵.....	شهرسازی در دوران سول
۱۰۶.....	بازتاب اندیشه در معماری عصر خول
۱۱۱.....	نتیجه‌گیری

فصل دوم: بازتاب مکتب فلسفی اصفهان در معماری و شهرسازی عصر صفوی

۱۱۳.....	مقدمه
۱۱۴.....	تأثیر تشیع بر اندیشهٔ عصر صفوی: زمینه‌سازی مکتب اصفهان
۱۱۵.....	مکتب فلسفی اصفهان
۱۲۹.....	تلفیق راه‌های معرفت و مکاتب فکری پیشین
۱۳۵.....	مفهوم حرکت از نظر صدرایی و نمود آن در معماری
۱۳۸.....	اتحاد عاقل و معقول
۱۴۱.....	هنر و معماری در عصر صفوی
۱۴۴.....	شهرسازی عصر صفویه
۱۵۰.....	میدان‌های عصر صفوی
۱۵۳.....	کاخ‌های عصر صفوی
۱۵۵.....	باغ‌های عصر صفوی
۱۵۶.....	مساجد عصر صفوی
۱۶۶.....	راه‌ها و خیابان‌های عصر صفوی
۱۷۰.....	پل‌های عصر صفوی
۱۷۳.....	کاروانسراها
۱۷۶.....	تزئینات معماری عصر صفوی

۱۷۸.....	نمادگرایی رنگ و تکنیک کاشی.....
۱۷۹.....	تزیینات اسلیمی.....
۱۸۱.....	نتیجه گیری.....
۱۸۳.....	آموزه اتحاد عاقل و معقول.....
۱۸۳.....	وحدت وجود.....
۱۸۴.....	اعتقاد به تأویل.....

۱۸۷.....	سخن پادانی.....
۱۹۳.....	منابع.....

www.ketab.ir

مقدمه مؤلف

در هنر و معماری ایران از پربازارتباطی مشهود میان اندیشه، صورت و ساختار اثر هنری و معماری است و نحله‌های گوناگون فلسفه ایرانی با برخورداری از قابلیت‌های ویژه نمادپردازی و توصیفات نمادین مکانی یا توان تأثیرگذاری بر هندسه بنا، در هر دوره به‌شکلی ویژه، بر هنر و معماری ایران تأثیر گذاشته‌اند و بین‌سان معماری ایرانی با برخورداری از مبانی حکمی و فلسفی، در درآمایی از تاریخ، از کمالی بی‌نظیر بهره‌مند شده است. گسست از این جنبه اندیشه‌ای، به‌تدریج بستر کم‌رنگ‌شدن هویت در معماری امروز و زمینه‌ریز رفتن ارتباط آن با مخاطب را فراهم کرده است. شکی نیست که به‌مناسبت حصول معماری متناسب با هویت، فرهنگ و اندیشه ایرانی در زمان حال، نیازمند شناخت دقیق و همه‌جانبه معماری ایرانی - اسلامی بهره‌گیری از قابلیت‌های ارزشمند آن، متناسب با نیازهای امروز هستیم. این کتاب قصد دارد تا با تمرکز بر ظرفیت بیان اندیشه ایرانی - اسلامی، چگونگی بازتاب آن در صورت و ساختار معماری ایران را بررسی کند.

متأسفانه مباحث نظری در زمینه زیبایی‌شناسی هنر اسلامی بسیار اندک است و فقدان تألیفاتی که مبانی نظری معماری اسلامی ایران

را در سیری تاریخی و متأثر از شرایط اندیشه‌ای بررسی کند، مشکلی محسوس و درخور تأمل است. تألیفات پژوهشگران این عرصه و به‌ویژه سنت‌گرایان به نشان دادن اشتراکات زبان زیبایی‌شناسی اسلامی محدود مانده و اغلب به‌صورت بسیار کلی و گاه در گستره مکانی وسیعی شامل قلمروی اسلامی و نیز در گستره زمانی از بدو اسلام تا دوره قاجار، به بررسی کلیات تزیین و زیباشناسی در هنرهای مختلف اسلامی پرداخته که فاقد دقت کافی است و جزئیات مربوط به سیر تطور تاریخی این پدیده را نادیده گرفته و از پرداختن به تمایزات و تفاوت‌های آن غافل مانده است. این در حالی است که بررسی سیر تحول معماری ایرانی در ادوار تاریخی، نشانگر برخی تغییرات در زیباشناسی و نحوه بیان در آثار معماری است؛ گونه‌ای که در دوره‌هایی از تاریخ هنر ایران، نحوه بیان در هنر اسلامی در شیوه برقراری ارتباط میان مخاطب و اثر هنری، دستخوش دگرگونی‌هایی شده و صورت‌های معنایی متفاوتی را آفریده است. به تعبیر دیگر، بررسی معماری ایرانی-اسلامی، نشانگر آن است که این هنر، ضمن برخورداری از اصول زیباشناسی وحدت‌بخشی همچون گرایش به ریاضیات، هندسه و عدد، ارزش نمادین نور، حس سلسله‌مراتب، نمادگرایی و... که زمینه وحدت بصری این هنر را ایجاد می‌کند، از تنوع، تکثر، تفاوت و تمایزهای آید کردن برخوردار است که به‌هیچ‌وجه نمی‌توان آن‌را یک کل یکپارچه و یک فواید و اصول زیباشناسی مشترک شناخت. این هنر، در دوره‌های مختلف، زبان و بیان هنری متفاوتی را برگزیده که به شکل‌گیری دستگاه‌های بصری یا قواعد زیباشناسی کاملاً متفاوتی منجر شده است و هریک از این دوره‌ها، دارای ویژگی‌های زیبایی‌شناسی متفاوت و منحصر به فردی بوده که لزوماً در تکمیل و تداوم دوره پیشین نبوده و گاه به خلق زبان تازه و متفاوت از دوره قبل از خود پرداخته است.

هدف این کتاب، بررسی زیربنای فکری این تغییرات و جست‌وجوی

ریشه‌های آن در جهان‌بینی و نظریه‌های فلسفی حاکم بر جامعه، در دوره‌های مختلف پس از اسلام تا پایان عصر صفوی است. کتاب پیش‌رو، حاصل پژوهش‌های نگارنده در شش سال گذشته و شامل مطالعات صورت گرفته در دوره دکتری و پس از آن است. بخشی از این کتاب برگرفته از رساله دکتری نگارنده با عنوان *بازتاب حکمت ایرانی - اسلامی بر زیباشناسی هنر ایران (با مطالعه موردی معماری عصر صفوی)* است که در سال ۱۳۹۴ در دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی دکتر رضا افهمی از آن دفاع شده است. این رساله به بررسی معماری عصر صفوی اختصاص داشت، اما به دلیل آنکه هدف، نشان دادن تفاوت زبان و بیان زیباشناسی در دوره‌های مختلف و متأثر از اندیشه فلسفی حاکم بر جامعه بود و با توجه به آنکه تألیفات چندانی در این زمینه موجود نیست، مرور هرچند مختصر اندیشه دوران پیش از صفوی و تأثیر آن بر معماری ضروری می‌نمود. در نتیجه، بدیهی است که هریک از دوره‌های هنر و معماری ایران، نیازمند پژوهشی مستقل و گسترده به منظور شناسایی ارتباط اندیشه و معماری است و این کتاب در این راه، تنها، تلاشی آغازین است و گامی کوچک در مسیر طولانی تدوین و شناخت مبانی فلسفی معماری ایران به‌شمار می‌رود.

میرانه مرشدنیک

بهار ۱۳۹۸